

FIGYELŐ

MÚLT IDŐBE TETT JÖVŐ

Orbán Ottó: *Hallod-e te sötét árnyék*
Új versek, 1995–96
Magvető, 1996. 74 oldal, 870 Ft

A költő új és új kötetekbe gyűjti megszületett verseit – igen ritkán adódik, hogy eleve kötet vagy ciklus írására szánja el magát –, az olvasó verset olvas, nem kötetet, csak az irodalmár, a könyvrecenzens kényszerül úgy tekinteni egy-egy verseskönyvre, mint önálló organizmusra, s ez olykor természetellenes. Orbán Ottó gazdag verstermését is folyamatában érzékeljük, s csak visszatekintve mutatkozik majd meg, hogy volt-e mozzanata a HALLOD-E TE SÖTÉT ÁRNYÉK anyagának, amely itt jelent meg először vagy kivételképpen. Az ő pályáján amúgy sincsenek nagy váltások. Az olyan ellentmondásokból szövődő, sokrétű költői személyiségnek, amilyen az övé, nincs is szüksége látványos vedlésre, hiszen a saját bőre is elég rugalmas ahhoz, hogy beférjen kalandorhajlamaival együtt. Csak emlékeztetőül ellentmondásaira: a háborút túlélte, kiszolgáltatót gyermek egyszerre mint ártatlan idealista és mint enfant terrible élt tovább a kezdő költő verseiben – egyébként éppen ez az ártatlan dühösség rokonította a nyugati, egészen más eredetű beatszellemség irodalmi jelenségeihez. Idealizmusából következően hitt a tárgyilagosság – azaz a józan ész – hatalmában, fenyegetőleg lépett fel, mint aki birtokában van a leghatékonyabb fegyvernek: „veszélyes tanuk tárgyilagosságá”-nak, a „dühödt tárgyilagosság”-nak, de ez mindig egészséges alkati szkepszissel, ironiával, öngúnnyal, azaz született tárgyilagossággal olvadt össze benne, feszült önkontrollal, ami méltányolható vonása lett költészetének a kötelező önreflexió irodalmi korszakában: jelenünkben is. Ez utóbbihoz hozzá kell tennem: annak ellenére volt integrálható az új irodalmi világgépbe, hogy gyalázatosan alanyi költészetet művelt többnyire, akár pri-

vát élmények versbéli felhasználásáról, akár politikai véleményeiről, akár mindezek metafizikai-bölcseleti transzformációiról vagy éppenséggel költői álarcok viseléséről volt is szó. Posztmodern értelemben énje soha nem vált problematikussá. Húsz évvel ezelőtt az EMBERÁLDOZAT című kötetével kapcsolatban azt írtam a *Magyar Nemzetben*: „Legtöbb verse olyan, mintha úgy írta, ahogy az ember nagy gondok között számításokat végez a papíron. Olyan számításokat, amelyekben csak tényeket vehet figyelembe, mint a hadvezér csata előtt, vagy a szökés esélyeit latolgató fogoly.” De már akkor is feltűnő volt, hogy ez az elemi viszony a vershez jól összefér benne az angolnasiklású tudatossággal s az iskolázottsággal. Orbán az egyik legműveltebb költő háború utáni irodalmunkban – fiatalabb éveiben ezért némi kaján büszkeséggel viselte, hogy nem szerzett bölcsészdiplomát. Persze a poeta doctus látogatát is gondosan kerülte: nemhogy verseiben, még esszéiben is ügyelt rá, hogy hanyagul és játékosan odavetett hivatkozásba csomagolja, amit tud; s hommage-versei vagy stílusparódiái sem csupán a rendkívüli formaérzékről tanúskodnak, hanem az adott költői életmű olyan mély ismeretéről, amire tanulmányokat lehetne alapozni. A művelt költő arculatához jól illeszthető a tájékozott, Amerikát meglakott, Indiát és sok más országot járt világfí, de itt meg ellentétképpen kell számolnunk az anyanyelvbe kötött, a magyar népköltészetben, mint e nyelv elemi „adatbázisában” időről időre kedvtelve elkalandozó hagyományörzővel s ugyanígy a szülővárosra szinte kábítószert-függőséggel tapadó lokálpatriótával.

Természetesen mindez ellentmondás az új kötet alapszövéseben is ott van.

S természetesen következik az ellentmondásokból az önreflexió, a kívülről magára meredő figyelem s ugyanakkor az ösztönös indulat feleselése a tudattal. Mindaz tehát, amit oly jól tud kezelni a szövegértelmező irodalmár. Nem ennek az illetékességét akarom vitássá tenni, amikor mégis az Orbán-

vers alanyiságát hangoztatom, mindössze nem térhetek ki a megdöbbenés elől, hogy itt újra megtörténik, amit már a költészet mítosz korába, legendákba utaltunk vissza: a költő éli a verset, a költő sejtenként, vércsappenként a versébe költözik.

Emlékeztettem már rá, hogy ő kezdetektől tudatosan témának használta helyzetét a világban; mint regényíró a figurát, úgy munkálta ki a versben saját lényét. Még ebben a kötetben is van egy kicsi, kódexdísznyi kép arról az egykori költőkamaszról: „*Versem a háborús túlélő végszükségcsomagja, benne az éles kés, az egyesszám első személy.*” Vannak költők, akik várják, hogy megtalálja őket a vers. Orbán Ottó – atyai mesteréhez, Vas Istvánhoz hasonlóan – megkereste az események és élmények még forró tufájában a versre alkalmas kötömböket: a sorsszerűt, a problematikát. Erre való volt dühös tárgyilagossága: felismerni, mi az a törvény, igazság, elemi megoldatlanság, mondhatni Isten szándéka vagy tévedése, ami megnyilvánult sorsában. Most, hogy egy évtizede kiragadta, magával ragadta megszokott életéből a betegség, őt fogta igába költőként is a sorsa. Nem kell keresnie a törvényt az esetlegesben, tragikus végletességében tapasztalja meg nap mint nap az élet értékét, a test kiszolgáltatottságát, az emberi intellektus és lelkierő hatalmas menedékét. Mindannyiunkkal ez történik: romlunk, öregsünk. De áltathatjuk magunkat, sőt szენveleghetünk. Nekünk is azt tanácsolja a mindenség nagy Méhésze: „*mindennap csak keveset, de annyit önként adjunk föl magunkból.*” De tőle nem keveset kér. Mégis ő az, aki csúfondáros szeretettel idézi a méheket, amint eleven szuronyt szegezve rontanak a méhész posztóruhájának: „*örült, meglehet, de élve nem adja meg magát.*” Ezt tekinthetjük akár a költő jelenlegi életstratégiájának, sőt ars poeticájának is.

A múlt felerősödött. Az emlékek mint életények újraélednek a beszűkült terű napokban, a testi elesettség lefokozottságában betöltik az űrt. Egy közhelyesen evidens, mégis talányos megállapítás: „*s hamarosan ránk köszönt a harmadik ezredév is – / hiába, a múltunk akkor is ugyanolyan lesz, mint amilyen ma.*” Ez az ikonná vált múlt értelmezhető a leállt idő, az aktivitását veszített ember jellegzetes élményének, hiszen a sodró új történések gyakorta átfomálják a múltbéli események emlékét,

ám mégis azt hiszem inkább, hogy ez a múltat szentesítő gesztus a teljes, érett öntudatig elértkezett embertől származik. Attól, aki a Shakespeare-apokrifok egyikében (CLVI. SZONETT) azt írja: „*ha helyesen éltünk, csontig azok vagyunk, akik.*” Aki a vén platánra hivatkozik, „*mely csak gyökere fölé tud tornyot emelni.*” Alighanem ez az öntudat teszi lehetővé, hogy szégyen és megalázottság nélkül szembesüljünk a kimondhatatlan szenvedéssel. Az öntudat, amely könyörtelenül és józanul vet számot mindennel.

Például civilizációnk jövőjével (érthető módon San Franciscóba helyezve a jóslatot): „*megtörténne minden ami a forgatókönyvbe írva van / kő kövön meg a sivatag pora meg heledéziglen már ahogy ez Babilontól fogva szokás*” (A HIPPIKORSZAK HÚLT HELYÉN). Számot vet az emberi fenevaddal: „*Az esőerdő, bár édennek mutatja magát, csatátér: / Avagy a csecsemő nem azért szűzje-e meg magát tejjel, / hogy a felnőtt sebéből bőven ömöljön a vér?*” (LEVÉL A PARNASSZUSRA). Vagy magával a fényes jövővel, a hazug boszorkánnyal, amelyről a kötetet nyitó UTÓSZÓ-ban énekel. (Nem tollhiba: énekel. Mert e majdhogynem cinikus próféciák és hideg-lelős számvetések többnyire frivól, szellemes hangra vannak intónálva.)

Nem kell hinni az életben, hogy akarjuk az életet. Olyannak, amilyen. Bármilyen, szebb, mint amit Yorick üres szemgödre lát. Nem kell áltatnunk magunkat a költészet mindenhatóságával, hogy felkapaszkodjunk egy delfin hátára, ha épp arra jár. S hát Orbán Ottónál általában arra jár.

„*A mesterség a kisujjamban, akármit meg tudok írni*” – jelenti ki az egyik Shakespeare-szonettben –, s valóban, alkalmi versek, politikai pamflet, tréfás köszöntők, még egy rímjáték is belekerült a kötetbe, Szilágyi Lenke érdekes, novellisztikus fotóihoz írt prózaversek, mégis, a költő felelősségéről, az írástudó felelősségéről mostanában nem olvastam meggyőzőbb eszmefuttatást s vitairatot, mint az imént említett szonettben, a CLXII-ben:

„*A modern és a posztmodern közös hittétele az, hogy
a reggeli ébredéskor
undok fekete bogár képében kapálódzunk
az ágyban.*

*Persze, ha ez történik, semmi vész, az átváltozás
már afféle népszokás...*

*Baj mindig abból származik, ha emberalakban
ébredünk.*

*Egy emberi lénytől számonkérheti bárki, hogy mást
ne mondjak, a háborút.”*

„Mindent meg tudok írni?” – igen. S ez a tobzódás a lehetőségekben, a való élet beszűkülésével a virtuális élet kiterjesztése, az, hogy Orbán Ottó használja, nyúvi, feléli mindazt a tudást, amit megszerezhetett, a szellemi szabadság nagy igazolása. Micsoda fölényes erő nyilvánul meg abban, hogy táncritmusú strófákban, Bornemisza versformájában vall a legleplezetlenebbül testi nyomorúságáról! Egyébként a címadó vers, a HALLOD-E TE SÖTÉT ÁRNYÉK is egy csángó népdalt választott öltözetül, a magyar nyelv egy archaikus rétegét a didergő istenfélelem, halálfélelem kibeszélésére. És ez a feltehetőleg ösztönös gesztus hitelesíti a HATVANADIK ÉVÉRE írott testamentum zárósrát: a „*te temess szavaidba, magyar nyelv!*” hagyatkozását.

Erő, a megőrzött eszmények öntudata sugárzik e hagyatkozásból is. Erő, a megvédett ép tudat és tágas léptékű szellem gyönyöre Orbán Ottó utóbbi években született költészetéből. Már-már elhisszük, hogy az orosz-lán megszeliidíthető, ha beszélni tudunk hozzá. „*Levélzizegésre ébredek, ezer karom van, s mindet süiti a nap...*” – milyen szívesen hinnénk azt is, hogy van ilyen reggel.

Ács Margit

A KIJELENTÉS, AMINT GESZTUSSÁ ALAKUL

*Tolnai Ottó: Végel(ő)adás (Drámák)
Neoprológus Kiadó, 1996. 211 oldal, 590 Ft*

Először is két kijelentés, anélkül, hogy gesztussá akarnám alakítani őket: Tolnai Ottó azon kevés magyar szerző közé tartozik, akiknek egységes drámái életműve van. Ez az egyik. (Egységes drámái életműnek szerintem akkor mondható az egy szerzőtől származó színművek egymásutánja, ha az egyes művek azonos dramaturgiai, illetve poétikai

feltételek szerint értelmezhetőek. Annak magyarázata, hogy ilyen életművek miért ritkák az újabb magyar irodalomban, szétrobbantáná nemcsak a zárójelet, hanem a Tolnai-kötet recenzióját is; legyen elég utalnom a dráma műfaji szerepének tisztázatlanságára, valamint – amiről még a zárójelen kívül is lesz szó – a kortárs magyar drámák színházi recepciójának nehézségeire.)

A másik: Tolnai drámái, miközben az elmúlt két évtized során egységes, bár nem terjedelmes életművé álltak össze, mind a mai napig nem találták meg a helyüket a magyarországi színházszásban. Hangsúlyozom, hogy a magyarországi színházszásról van szó: az Újvidéki Színházban Tolnai jelenlétének van – vagy volt? – hagyománya (ezenkívül, a kijelentés árnyalása végett is, illik megemlékezni Jancsó Miklós, Virág Mihály, Tömörny Péter és Nagy József rendezéseiről, valamint Paál István és Bálint István felolvasószínházi produkcióiról), mégis igazat kell adnom Radnóti Zsuzsának, amikor a dramaturg, vagyis a kortárs drámáért sikraszálló aktív színházi ember nézőpontjából így ír a könyv utószavában: „*amíg hazai színházcsinálóinknak nem támad kedve teljes értékű előadásokban Tolnai-bemutatókat létrehozni, addig ezek a színpadra szánt szövegek csak lehetőségek, feltételezések, magányra és hallgatásra ítélt kísérletek maradnak, az értük szóló interpellációk pedig csak várhatják, hogy hitelenségüket majdan visszaigazolja egy sikeres színházi előadás*”.

Ha viszont a recenzens, ezt elfogadva és tudomásul véve, Tolnai Ottó drámáiról akar írni, nagyjából két lehetősége van: vagy Tolnai költészetén belül, annak egészébe ágyazva értelmezi a kötetben szereplő négy színművet és a BAYER-ASZPIRIN című nagymonológót (ilyen értelmezésre tesz javaslatot Tolnai-monográfiájában Thomka Beáta), vagy pedig, függetlenül Tolnai életművének egészétől: úgy kezeli a kötetben szereplő írásokat, „mintha” „valóban” színpadra szánt szövegek volnának, és megvizsgálja a szövegformálásból kikövetkeztethető dramaturgiát.

Itt azonban ismét általánosabb problémába ütközünk. A legtöbb magyar drámáiról (köztük Tolnai Ottó is) nemcsak és nem elsősorban drámát ír, sőt nem is drámáírással kezdte pályáját; a drámához valamelyik másik műfajból kellett eljutnia. A későbbi drá-